

ІНСТИТУТ ПЕДАГОГІКИ АПН УКРАЇНИ

На правах рукопису

ДОКУКІНА ОЛЕНА МИХАЙЛІВНА

ВЗАЄМОДІЯ ШКОЛИ І СІМ'Ї У ФОРМУВАННІ МОРАЛЬНИХ

ОСНОВ ПОВЕДІНКИ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

ІЗ.00.01 - теорія та історія педагогіки

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т

дисертації на здобуття наукового ступеня

кандидата педагогічних наук

Київ - 1993

Робота виконана в Інституті педагогіки АПН України

Науковий керівник: кандидат педагогічних наук,
старший науковий співробітник
Постовий В.Г.

Офіційні опоненти: доктор педагогічних наук, професор
Кобзар Б.С.;
кандидат психологічних наук,
старший науковий співробітник
Кісарчук З.Г.

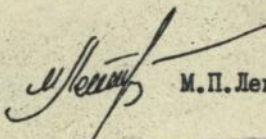
Провідна організація: Харківський державний педагогічний
інститут ім. Г.Сковороди

Захист відбудеться "14" "травня" 1993 року
о 15 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради
Д ІІЗ.І5.01 в Інституті педагогіки АПН України / 252024,
м. Київ, пров.Чекістів, 6 /.

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Інституту
педагогіки АПН України.

Автореферат розіслано "6" "квітня" 1993 р.

Вчений секретар
спеціалізованої ради

М.П. Легкий

ЛННБ України ім.В.Стефаніка

00803178 (R)

ЛННБ ім. В. Стефаніка
АН України

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. У суспільному житті України інтенсивно розвиваються глибокі соціально-політичні, економічні зміни. У цьому процесі підвищується значення моралі як регулятора духовного розвитку людини. Становлення української державності, закріплення демократичних здобутків суспільства значною мірою залежать від утвердження моральних, справді гуманних основ розвитку особистості.

Школа, що входить у певну систему зв'язків з навколишнім середовищем і є одним з найважливіших її компонентів, може забезпечити моральне виховання учнів лише за умови цілеспрямованого використання виховного потенціалу сім'ї.

Взаємодію школи і сім'ї, її зміст і характер визначають закономірності педагогічної логіки, сутність якої полягає в діалектичному взаємозв'язку мети, засобів і наслідків виховання. Потреба в цілеспрямованих виховних впливах, в системі засобів одержання прогнозованого результату, в якій дію кожного засобу контролюють усі інші, що застосовуються одночасно, пояснює особливу увагу до взаємодії між школою і сім'єю.

На практиці ці можливості не завжди використовують, що негативно впливає на взаємодію школи і сім'ї у вихованні молодших школярів. Поширені спрощені уявлення педагогів про значення своєї ролі, змісту, форм і методів виховання дітей у сім'ї і школі. Вони абсолютизують керівну функцію і недоцінюють або й зовсім ігнорують зв'язки з сім'єю, способи удосконалення її педагогічної діяльності. Крім того, змінюється характер взаємодії сім'ї з іншими виховними інститутами. Це зумовлено, з одного боку, посиленням залежності сім'ї від позасімейних соціальних інститутів, з якими вона поділяє деякі функції, зокрема, виховну, а, з другого -

сім'я стає більше автономізується і менше сприймає будь-які зовнішні впливання в своє життя.

Праці Н.К.Крупської, А.С.Макаренка, В.О.Сухомлинського, теоретичні дослідження О.С.Богданової, І.О.Каїрова, І.С.Мар'єнка, Л.Ф.Харламова та інших авторів свідчать про величезне значення цілісності педагогічних впливів, спільних дій школи і сім'ї як найважливіших умов ефективності морального виховання дітей різного віку.

Філософи і соціологи / Л.М.Архангельський, М.М.Крутов, О.Г.Харчев/ обґрунтовують зростання ролі суб'єктивного фактора в умовах розвитку сучасного суспільства і потребу в посиленні моральних основ поведінки особистості.

Особливе значення для даного дослідження мають наукові розробки В.Г.Бочарової, В.З.Вульфова, Г.М.Нізової, В.Д.Семенова, Г.Г.Хрипкової, Б.Є.Ширвінда, присвячені педагогічній концепції взаємодії школи та інших виховних інститутів, соціального середовища тощо.

Педагогічні основи спільної роботи школи і сім'ї щодо виховання дітей, її зміст і засоби розглядали І.В. Гребеніков, І.С.Дьоміна, Б.С.Кобзар, О.Я.Савченко, В.Г.Сенько та ін.

Учасники виховного процесу взаємодіють, насамперед, у спілкуванні, через те під час вибору напрямів даного дослідження ми спиралися на праці Л.П.Буєвої, Л.І.Злобіної, М.С.Кагана, в яких розкрито його види, структуру, форми та інші особливості.

Вплив спілкування на формування особистості вивчали М.І.Алексєєва, Ш.О.Амонашвілі, Л.В.Артемова, З.Г.Кісарчук, О.В.Киричук, О.Г.Ковальов, Я.Л.Коломинський, О.О.Леонтьєв, Б.Ф.Ломов і багато інших вчених.

Важливим напрямом взаємодії школи і сім'ї є педагогічний все-

обуч батьків, різні сторони якого розкрито в працях З.Г.Звянц-
воУ, Д.М.Махліна, О.І.НасєдкіноУ, В.Г.Постового, О.Л.ХромовоУ та
ін.

Поведінка, що відповідає нормам і вимогам суспільства - ва-
жлива якість моральної особистості. Дослідження Л.І.Божович,
О.С.БогдановоУ, Т.І.КонніковоУ, В.К.Котирло, Т.М.Титаренко,
С.Г.Якобсона свідчать, що в молодшому шкільному віці поведінка
дітей має ще мимовільний характер, у них не вироблено критеріУ
власної моральної поведінки, моральні діУ здійснюються, як і ра-
ніше, здебільшого заради похвали дорослих. Діти молодшого шкіль-
ного віку сприйнятливіші до виховання / В.О.Сухомлинський/, а їх
батьки виявляють до своїх дітей великий інтерес.

Для опрацювання проблеми формування моральної поведінки шко-
лярів суттєве значення мають теоретичні праці відомих вчених
/ Б.Г.Ананьєва, О.О.Бодальова, Л.С.Виготського, Г.С.Костюка,
О.М.Леонтьєва, С.Я.Рубінштейна/, в яких досліджено психологічні
механізми формування особистості, розкрито її вікові особливості.

Умови і шляхи забезпечення єдності моральної свідомості, по-
чуттів і поведінки вивчали В.О.Білоусова, М.І.Губрієнко, В.П.Кра-
вець та ін.

Ряд досліджень присвячено окремим аспектам взаємодіУ школи і
сім'ї в моральному вихованні. Так, Л.С.Страшна зосередила увагу
на формуванні свідомої дисципліни учнів. Ф.А.Нанай досліджувала
моральне виховання шестиліток, акцентуючи увагу на таких якостях,
як колективізм і самостійність. Р.В.Роїншвілі розглядав вихован-
ня навичок культурної поведінки і правопорядку в підлітків, але
спинився лише на зовнішніх ознаках моральної культури. К.Тургул-
баєв торкнувся окремих, найелементарніших норм поведінки, не по-
в'язуючи проблему формування поведінки з єдністю моральної свідомості.

ності і діяльності дітей.

На основі аналізу досліджень, присвячених різним аспектам морального виховання молодших школярів, можна зробити висновок, що проблему формування в них моральної поведінки розв'язано неповно. Зокрема, нечітко визначено поняття "моральні основи поведінки молодших школярів, не виявлено педагогічні умови, що сприяють підвищенню ефективності взаємодії як фактора їх успішного формування, не розроблено рекомендації для її забезпечення.

Висвітлення названих проблем – одна з важливих умов відродження духовності підрастаючих поколінь, підвищення рівня виховання моральних основ особистості, свідомої відповідальності за свої вчинки, подолання таких негативних явищ соціально-педагогічної дійсності, як байдужість, жорстокість, інфантилізм певної частини дітей.

Зважаючи на актуальність поставлених перед сучасною школою завдань у моральному вихованні молодших школярів, недостатню наукову розробленість проблеми і потреби шкільної практики, ми обрали темою дослідження "Взаємодія школи і сім'ї у формуванні моральних основ поведінки молодших школярів".

Об'єкт дослідження – процес формування моральних основ поведінки молодших школярів.

Предмет дослідження – зміст, форми і методи взаємодії школи і сім'ї у формуванні моральних основ поведінки молодших школярів.

Мета – теоретичне обґрунтування, розробка і експериментальна перевірка науково-методичної системи підвищення ефективності взаємодії школи і сім'ї у формуванні моральних основ поведінки молодших школярів.

Згідно з метою дослідження поставлено такі завдання:

вивчити стан проблеми взаємодії школи і сім'ї в моральному

вихованні учнів;

визначити сутність, зміст, структуру, особливості і критерії взаємодії школи і сім'ї у формуванні моральних основ поведінки молодших школярів;

теоретично обґрунтувати й експериментально перевірити основні педагогічні умови підвищення ефективності взаємодії школи і сім'ї у формуванні моральних основ поведінки молодших школярів;

розробити й апробувати на практиці методичні рекомендації щодо взаємодії школи і сім'ї у формуванні моральних основ поведінки молодших школярів.

Гіпотеза дослідження: ефективність взаємодії школи і сім'ї у формуванні моральних основ поведінки молодших школярів можна значно підвищити, якщо забезпечити: здійснення суб'єктами взаємодії конструктивною, допоміжною і комунікативною функцією; диференційовану підготовку батьків до взаємодії з педагогами і дітьми; врахування рівнів сформованості моральних основ поведінки під час визначення змісту, форм і методів роботи з молодшими школярами та їх батьками; організацію педагогічно доцільного спілкування дорослих і дітей у сім'ї.

Методологічною основою дослідження є філософські положення про взаємодію соціального середовища та особистості, теоретичні положення психологічної науки про діяльність і спілкування як головні умови успішної життєдіяльності й соціалізації дитини, діалектичний взаємозв'язок процесів свідомості і поведінки.

Для розв'язання поставлених завдань використано методи: теоретичного аналізу філософської, соціологічної, психологічної і педагогічної літератури, зіставлення й узагальнення фактів, явищ, цілеспрямованого спостереження, бесіди, анкетування, педагогічного експерименту, вивчення й узагальнення передового педагогічного

досвіду, шкільної документації, аналізу творчих робіт, ранжування, незалежних характеристик, проєктивних методик.

Змістовою базою дослідження є виховна робота класоводів і вихователів груп подовженого дня, взаємовідносини батьків, дітей і педагогів тощо.

Дослідження проводили поетапно протягом 1984-1992 рр. у СШ № 87, 179 м. Києва, СШ № 2 с. Вишневого Київської обл., Тарасівській СШ Київської обл., Нестерівській СШ № 2 Львівської обл., 8-ми річній Шпанівській школі Рівненської обл. Експериментальною роботою було охоплено 1055 школярів, 677 батьків, 223 класоводи і вихователі груп подовженого дня.

Наукова новизна і теоретична значимість полягає у виявленні педагогічних умов і розробці критеріїв ефективності взаємодії школи і сім'ї у формуванні моральних основ поведінки молодших школярів, визначенні залежності інтеріоризації системи моральних норм і правил, виховання почуттів і ставлення, навичок і звичок моральної поведінки молодших школярів від реалізації специфічних можливостей і засобів школи і сім'ї, побудованих на плануванні, корекції і стимулюванні узгоджених і взаємозумовлених дій педагогів, батьків, дітей.

Практична значимість дослідження в тому, що визначено зміст, форми і методи взаємодії педагогів і батьків у формуванні моральних основ поведінки молодших школярів, створено методичні рекомендації щодо її організації, які можуть бути використані класоводами і вихователями груп подовженого дня в практичній роботі, на курсах підвищення кваліфікації вчителів, у педагогічних вузах та училищах під час складання спецкурсів з проблем морального виховання.

На захист винесено такі положення:

моральні основи поведінки молодших школярів є інтегративним утворенням, що виникає в процесі інтеріоризації етичних норм і правил, зразків поведінки, соціальних ролей, структурними компонентами якого є моральні уявлення і поняття, відповідні почуття, відношення і ставлення, стереотипні форми поведінки особистості тощо;

підвищення ефективності процесу формування моральних основ поведінки молодших школярів передбачає постійні узгоджені і взаємозумовлені дії школи і сім'ї, удосконалення їх змісту, форм і методів;

головними умовами підвищення ефективності процесу взаємодії школи і сім'ї у формуванні моральних основ поведінки молодших школярів є здійснення її суб'єктами конструктивної, допоміжної і комунікативної функцій, диференційована підготовка батьків до спільних дій з учителями і дітьми, урахування рівнів сформованості моральних основ поведінки молодших школярів під час визначення змісту, форм і методів їх формування, організації педагогічно доцільного спілкування педагогів, батьків і молодших школярів.

Результати дисертаційної роботи апробувалися і впроваджувалися на науково-практичних конференціях НДІ педагогіки України / 1985-1990 рр./, семінарі секції сімейного виховання Педагогічного товариства УРСР / 1986 р. /, республіканських науково-практичних конференціях / Чебоксари, 1989 р.; Тернопіль, 1991 р.; Херсон, 1990 р.; Київ, Рівне, 1992 р. /, у школах, що є базою дослідно-експериментальної роботи. Головні положення і висновки дисертації висвітлено в публікаціях за темою дослідження.

Структуру роботи визначають мета і завдання дослідження; дисертація складається із вступу, двох розділів, висновку, списку

використаної літератури і додатків.

СТРУКТУРА І ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У вступі обгрунтовується актуальність проблеми, визначаються об'єкт, предмет, мета і завдання дослідження, висувається гіпотеза, розкривається її наукова новизна, теоретична і практична значимість, викладено основні положення, винесені на захист, наведено дані про апробацію і впровадження результатів дослідження в практику.

У першому розділі "Теорія і практика взаємодії школи і сім'ї в моральному вихованні молодших школярів" аналізується стан розробки проблеми в теорії і на практиці; розкриваються сутність взаємодії як об'єктивного явища, її роль у формуванні особистості, особливості педагогічної взаємодії школи і сім'ї, уточнюється зміст поняття "моральні основи поведінки молодших школярів".

Розглядаючи проблему співвідношення суспільного і сімейного виховання в моральному вихованні дітей в історії вітчизняної педагогіки, ми проаналізували аспект становлення змісту морального виховання дітей та етапи розвитку взаємодії цих виховних інститутів.

Проблеми розвитку і морального вдосконалення людини відображено в творах українських і російських письменників-демократів Т.Г.Шевченка, І.Я.Франка, М.М.Коцюбинського, Л.Українки, В.Г.Бєлінського, М.Г.Чернишевського, М.О.Добролюбова та ін. Значний вклад у розробку цієї проблеми внесли українські і російські педагоги кінця ХІХ-початку ХХ ст. - В.Я.Стоюнін, К.Д.Ушинський, М.В.Шелгунов, Н.К.Крупська, А.В.Луначарський, А.С.Макаренко, М.М.Пістрак, І.А.Соколовський, С.Т.Шацький.

Завдяки зусиллям представників педагогічної науки, діячів культури і літератури вже на початку ХХ ст. склалися чітке розу-

міння важливості співробітництва школи і сім'ї в моральному вихованні дітей, принципові положення взаємозумовленості цього процесу, ролі школи як головного суспільного виховного закладу, потреби систематичної роботи з батьками.

У 30-ті роки ідея взаємодії школи і сім'ї починає реалізовуватися в практиці виховання. У цей час практично було визначено зміст морального виховання підростаючих поколінь.

У післявоєнні роки особливу увагу приділяли питанням залучення батьків і громадськості до активної виховної діяльності. У 70-30 рр. взаємодію соціальних інститутів досліджували в кількох аспектах: узагальнювали попередні дослідження і практичний досвід; визначали основні методологічні позиції, опрацьовували концептуальні положення; створювали систему дослідницьких методик; розгортали широку експериментальну роботу для визначення ефективних шляхів удосконалення організації, змісту і методів спільної виховної діяльності державних установ, сім'ї і громадськості; виявляли специфічні можливості і функції кожного інституту.

У вітчизняній педагогіці утвердилася думка, що взаємодія школи і сім'ї - один з головних шляхів удосконалення сімейного виховання, підвищення виховного потенціалу сім'ї. На практиці визначилися основні напрями цього процесу: діяльність органів батьківської громадськості, яка брала активну участь у навчально-виховній роботі; педагогічна освіта батьків; робота школи безпосередньо з сім'ями учнів.

Водночас система взаємодії школи і сім'ї в окремих випадках не задовольняла інтересів батьків. Головними недоліками її були вузькість вимог, з якими школа зверталася до батьків; відсутність науково-обґрунтованої системи педагогічної освіти батьків; порушення принципів наступності, нехтування віковими й індивідуальни-

ми особливостями дітей у роботі з батьками; недостатня опрацьованість організаційних форм роботи з ними.

На практиці виховна єдність шкільного і сімейного виховання виявилася однобічною і звелася, по суті, до здійснення школою керівництва сімейним вихованням. Основним шляхом взаємодії школи і сім'ї, керівництва сімейним вихованням були підвищення педагогічної культури батьків, педагогічна пропаганда серед населення. Недоліки цієї роботи - недосконалість змісту, відсутність чіткої системи застосування методів і прийомів, недостатня підготовка педагогів і лекторів до роботи з батьками.

На основі вивчення й аналізу наукової літератури, проведення констатуючого і формуючого експериментів розкрито сутність, зміст і структуру взаємодії школи і сім'ї у формуванні моральних основ поведінки молодших школярів, визначено функції елементів системи "педагоги-батьки-діти", педагогічні умови взаємодії та критерії її ефективності.

Взаємодія школи і сім'ї - це реалізація зв'язків і відносин державної установи та малої групи, головною метою якої - соціалізація дитини. Її основа - взаємозв'язок у виховній діяльності загального і специфічного: кожна із сторін, що бере участь у взаємодії, своїми засобами допомагає іншій найповноцініше реалізувати її функції, збагачувати виховний потенціал іншого суб'єкта виховання.

∴ Аналіз процесу взаємодії школи і сім'ї у формуванні моральних основ поведінки молодших школярів дав змогу виділити обов'язкові для складних систем елементи різного функціонального призначення: координуючий /школа/, керівний /батьки/ і виконавський /діти/. У структурі процесу три рівні з певним підпорядкуванням: школа координує інші компоненти системи, узгоджує їх та керує ни-

ми. Сім'я безпосередньо впливає на дитину. Школа і сім'я ухва-
ляють рішення щодо вибору змісту, шляхів і засобів формування
моральних основ поведінки молодших школярів, створюють для цього
педагогічні умови. Усі рішення і дії вчителів і батьків зумовле-
ні станом морального розвитку дитини.

На підставі аналізу структури системи "педагоги-батьки-діти"
у формуванні моральних основ поведінки ми виділили три основні її
функції: конструктивну, допоміжну і комунікативну, які, з ураху-
ванням специфіки, мають усі три елементи системи.

Конструктивна функція полягає в здійсненні активного впливу
на процес формування моральних основ поведінки молодших школярів.
Суть допоміжної функції - у створенні умов, що сприяють процесу
виховання. Виконання комунікативної функції забезпечує потрібну
інформацією, яка дає змогу одержувати дані про реагування систе-
ми на ту чи іншу дію, її стан після виконання, здійснювати конт-
роль і зворотний зв'язок.

Взаємодія вихователів і вихованців виявляється, насамперед,
у педагогічному спілкуванні, котре розглядаємо як багатопланове
явище, як умову і процес взаємодії всіх учасників виховання, ко-
ли поведінка одних зумовлює певні дії інших. Дитина найповніше
розкривається в сімейному спілкуванні, тому дані про його харак-
тер, частоту та цілеспрямованість є важливим матеріалом для ро-
зуміння умов морального розвитку особистості.

Узагальнивши підходи до визначення критеріїв ефективності
процесу взаємодії школи, сім'ї і громадськості, розроблені
Б.С.Ширвіндтом, В.Г.Сєнко, В.С.Вульфовим, Д.І.Перфільєвською,
ми запровадили систему показників, що мають відображати кінцевий
результат процесу взаємодії школи і сім'ї у формуванні моральних
основ поведінки молодших школярів.

Система показників ефективності даної взаємодії включає:

I/ характер готовності батьків до взаємодії з педагогами і дітьми в моральному вихованні / усвідомлення своєї причетності до морального виховання дітей в сім'ї, оволодіння змістом і методами роботи;/ 2/ сформованість моральних основ поведінки молодших школярів / співвідношення моральних знань і поведінки з урахуванням її мотивації/.

Наявність або відсутність таких показників дало змогу умовно поділити всіх батьків, які брали участь у дослідній роботі, на чотири групи за характером готовності до процесу взаємодії:

1 група - педагогічно підготовлені батьки, які мають потрібні для морального виховання молодших школярів етичні знання. Вони готові до співробітництва з учителями і вихователями груп подовженого дня, спроможні допомагати іншим батькам.

2 група - батьки недостатньо готові до морального виховання дітей. Вони усвідомлюють значення спільної, узгодженої роботи школи і сім'ї в моральному вихованні дітей, мають сталі навички виховної роботи з дітьми, однак їх етичні уявлення фрагментарні, неповні.

3 група - батьки недостатньо готові до взаємодії з педагогами і до морального виховання дітей. Вони мають певні педагогічні навички, але недооцінюють значення суспільного виховання; їх етичні знання потребують поповнення.

4 група - батьки педагогічно безпорадні, з обмеженими знаннями з питань етики, культури спілкування, у них відсутня мотивація до співробітництва з педагогами, немає готовності до морального виховання дітей.

Для визначення рівнів сформованості моральних основ поведінки молодших школярів ми спиралися на дані психолого-педагогічних до-

сліджень, експертну оцінку педагогів, результати власних спостережень, враховуючи повноту й усвідомленість знань дітьми моральних норм і правил, відповідність їм форм поведінки та її мотивації.

Діагностуванням молодших школярів було умовно виділено такі групи учнів з різним рівнем сформованості моральних основ поведінки:

" високий " - для цієї групи характерно, що діти знають зміст етичних норм і вимог, які ставлять до учнів початкових класів, та усвідомлюють їх значущість. Їх поведінка відповідає визначеним цими нормами вимогам, має стійкий позитивний характер. Вчинки діти здійснюють за власною потребою, тобто розуміють, що робити треба саме так. Мотивація і поведінка адекватні, бо спонукання відповідають можливостям дитини.

" середній " - у дітей з середнім рівнем знання про моральні норми правильні, але безсистемні, неповні, недостатні. Поведінка має позитивний характер, що зумовлено виробленою в них звичкою здійснювати правильні вчинки та сугестією. Від того, що в учнів не вистачає знань про моральні норми, поведінка потенційно ситуативна.

" нижче середнього " - знання про моральні норми правильні, але поведінка не відповідає їм, бо вони засвоєні формально, недостатньо глибоко усвідомлені, не є особистісно значимими. Ставлення до знань у дітей індивідуальне або взагалі негативне, у зв'язку з чим поведінка ситуативна. Вимоги виконують несумлінно, інтереси інших людей враховують лише зовнішньо, щоб уникнути покарання або одержати нагороду.

" низький " - знання етичних норм неправильні, недостатні; поведінка не відповідає вимогам. Часто це зумовлено незнанням, як

слід поводитися в тому чи іншому випадку, недостатнім розвитком емоційної системи, переважанням імпульсивних спонукань. Неадекватність поведінки і мотивації можуть спричинити суперечності між спонуканнями, що мають високу значущість, і відносно низькими можливостями дитини виконати бажане.

Зіставлення даних, одержаних внаслідок бесід, анкетування, спостережень, показало, що для процесу взаємодії школи і сім'ї в плані формування моральних основ поведінки молодших школярів властиві такі суперечності: 1/ педагоги і батьки загалом розуміють мету і характер взаємодії школи і сім'ї, але не створюють умов для її реалізації; 2/ досягнуті результати не відповідають поставленій меті; 3/ потреби у взаємодії школи і сім'ї як у педагогів, так і в батьків не відповідають практичній готовності задовольняти їх; 4/ між правами і обов'язками батьків і неможливістю реалізувати їх повною мірою.

Суперечності зумовлені порушеннями в системі процесу взаємодії і спричинюють його недоліки: вузький зміст спільних дій і спілкування; переважання пасивних форм; недостатність зворотніх зв'язків; відсутність корегуючого впливу на батьків для формування в дітей моральних основ поведінки.

Були поставлені завдання, розв'язання яких сприяло усуненню недоліків і підвищенню ефективності цього процесу:

активізувати взаємозв'язки педагогів і батьків, розширити їх зміст;

формувати в батьків мотивацію до спільної діяльності з педагогами в моральному вихованні молодших школярів;

надати батькам певну суму знань і вмінь для формування моральних основ поведінки дітей;

організувати педагогічно доцільне спілкування і діяльність

педагогів, батьків та дітей.

Другий розділ "Педагогічні умови підвищення ефективності взаємодії школи і сім'ї у формуванні моральних основ поведінки молодших школярів" присвячено результатам експериментальної перевірки ефективності розроблених положень про взаємодію школи і сім'ї у формуванні моральних основ поведінки молодших школярів.

У розділі розкрито особливості організації процесу взаємодії школи і сім'ї, вдосконалення його змісту, форм і методів у формуванні моральних основ поведінки молодших школярів. Основними напрямками удосконалення взаємодії школи і сім'ї є підготовка педагогів до роботи з батьками, а батьків до взаємодії з педагогами і дітьми, здійснення педагогічно доцільного спілкування й діяльності батьків і дітей.

Формуючий експеримент включав проведення семінарів, виступи на педрадах, засіданнях секцій класоводів і вихователів груп продовженого дня.

Виявлені під час констатуючого з'ясу групи батьків з різним характером готовності до взаємодії з педагогами і до морального виховання дітей зумовили важливість організації попередньої роботи, що певним чином готувала б їх до здійснення цього процесу, зокрема, застосування методики забезпечення взаємин з батьками як адаптований варіант методики контактної взаємодії Л.Б.Філонова. Проведена роботи позитивно вплинула на ставлення батьків до школи і педагогів до сім'ї, сприяла підвищенню інтересу до педагогічної освіти, готовності батьків до спільних дій із школою, до було передумовою успішного проведення колективних, групових та індивідуальних форм роботи з батьками.

Зміст педагогічної освіти батьків, їх підготовки до морального виховання дітей включав не тільки психолого-педагогічні знан-

ня і вміння, а й інформацію про вимоги і завдання школи та педагогів у моральному вихованні дітей. Робота з батьками була синхронна і тематично близька до роботи вчителя з дітьми. Батьки повинні були чітко знати, які моральні норми і правила вивчають діти, які вимоги ставлять до поведінки дітей, як оцінюються їх вчинки і за якими критеріями, як допомагати дітям оволодівати знаннями про моральні норми, навичками і звичками моральної поведінки, як виховувати моральні почуття, стосунки і взаємини.

Важливою умовою проведення формуючого експерименту було додержання принципу індивідуального підходу. У своїй роботі ми виходили з того, що треба враховувати індивідуальні особливості морального розвитку кожної дитини: знання нею моральних норм, сформованість почуттів, ставлень, стійкість моральної поведінки. Консультації проводили з групами батьків, у дітей яких були ймовірні недоліки морального розвитку. Це дало змогу повніше забезпечувати прямі і зворотні зв'язки, що сприяло запобіганню порушень у функціонуванні системи "педагоги-батьки-діти". Тісний взаємозв'язок педагогів і батьків допомагав зіставляти дані про формування моральних основ поведінки учнів, планувати і спрямовувати їх роботу, враховуючи конкретний стан морального розвитку кожної дитини.

У процесі експерименту склалася система педагогічної підготовки батьків до морального виховання молодших школярів, що передбачала застосування колективних, групових та індивідуальних форм роботи, використання різних методів і прийомів підвищення їх педагогічної культури.

Моральні основи поведінки молодших школярів формувалися в процесі спілкування дітей з дорослими шляхом послідовного опанування характерних для них норм, адекватних форм поведінки та емоційного

реагування. У дослідженні розглянуто й моральні основи поведінки молодших школярів, що формуються в процесі взаємин людей. Це зумовлено тим, що джерелом виникнення психологічного механізму регуляції поведінки є взаємини з дорослими: у школі - з педагогами, у сім'ї - з батьками, які формують у дитини уявлення про себе завдяки аналізу й зіставленню форм їх поведінки з позитивними і негативними зразками. Взаємини дорослих і дітей реалізувалися в різних видах спілкування / груповому, індивідуально-груповому, міжособистісному тощо / за допомогою його різноманітних організаційних форм.

Завданням дослідження було виявити такі організаційні форми спілкування та його зміст в процесі формування моральних основ поведінки молодших школярів, які допомогли б зняти виявлені нами суперечності між вимогами батьків і побажаннями дітей їх виконувати, рівнем усвідомлення моральних норм та їх реальним використанням, дедалі зростаючим обсягом етичних знань і невеликим моральним досвідом дітей.

Для набування дітьми знань з етики, формування моральних уявлень і засвоєння понять було використано: спільне читання й обговорення творів з різноманітних літературних джерел; аналіз ілюстрованого матеріалу для визначення людських емоційних станів і впливу на почуття дітей; метод незакінчених оповідань; роз'яснення; переконання; аналіз конфліктних ситуацій; участь у домашньому театрі тощо. Для формування моральної поведінки, вмінь і навичок спілкування - ігрові ситуації, розв'язання завдань з моральним змістом, створення реальних і уявних ситуацій вибору дітьми форми поведінки чи спілкування в спільній роботі, ~~включення в реальну діяльність.~~

ЛНБ ім. В. Стефаника
АН України

Щоб забезпечити довірливі, доброзичливі, дружні відносини пе-

дагогів, батьків і дітей, активізувати їх спільну діяльність у моральному вихованні молодших школярів, збагатити зміст їх спілкування, було створено клуби, що діяли на основі одного класу. До програми зустрічей клубів "Джерельце" включено компоненти українознавства - знання про український народ, його історико-культурні традиції, виховний досвід, що також сприяло освоєнню норм людського спілкування і взаємовідносин з навколишнім середовищем.

Сценарій зустрічей клубу "Джерельце" складали, враховуючи вікові особливості дітей, тому їх зміст поступово ускладнювали і з часом пізнавальні компоненти почали переважати над розважальними. Широко використовували поетичні твори Т.Г.Шевченка, Л.Українки, О.Олеся, праці М.Грушевського, О.Воропая, сучасних дослідників української національної символіки, різні фольклорні збірки.

Атмосфера невимушеності і доброзичливості, радості від спілкування один з одним, від зустрічі із світом мистецтва, спільної творчості створювалася в клубі завдяки додержанню таких умов: 1/ добровільності за згодою виконувати певні завдання; 2/ посильності їх виконання як для дітей, так і для дорослих; 3/ доборі групи, що виконувала завдання, з урахуванням індивідуальних особливостей її учасників.

Взаємодія дорослих і дітей у клубі під час підготовки і проведення зустрічей допомогли останнім набути позитивного досвіду взаємовідносин, одержати певний обсяг різноманітних знань про рідку землю, її історію і природу, прилучитися до народної культури, засвоїти широке коло моральних норм.

Основи почуттів, ціннісних орієнтацій, уявлень, що виконують функцію критеріїв відбору інформації, форм поведінки закладаються в сім'ї. Щоб створити умови для успішного формування в молодших школярів моральних основ поведінки, було використано систему

спільної діяльності батьків і дітей, з якою послідовно ознайомлювали дорослих на заняттях, присвячених підготовці до морального виховання дітей.

Результати дослідження дають змогу зробити такі висновки:

1. Сутність взаємодії школи і сім'ї у формуванні моральних основ поведінки молодших школярів є узгоджені і взаємозумовлені дії педагогів та батьків або осіб, що замінюють їх, які створюють умови для його успішного здійснення. Взаємодія сприяє реалізації специфічних можливостей і засобів як школи, так і сім'ї, забезпечуючи спрямованість на засвоєння й інтеріоризацію знань про моральні норми і правила, виховання моральних почуттів, відносин і ставлення, формування стійких навичок і звичок моральної поведінки кожною дитиною.

2. Дослідження показало, що взаємодія – наслідок цілеспрямованої діяльності педагогів, батьків і дітей. Вона забезпечує формування моральних основ поведінки молодших школярів, якщо організація процесу взаємодії здійснюється поетапно, а саме: 1/ педагогічна діагностика сім'ї /вивчення морально-психологічного клімату сім'ї, моральних сімейних норм, підготовленості батьків до взаємодії з педагогами і дітьми, до морального виховання молодших школярів та ін./; 2/ визначення мети і завдань спільної виховної роботи з молодшими школярами та їх батьками /залежно від початкового стану взаємовідносин педагогів і батьків, їх готовності до взаємодії, рівня сформованості моральних основ поведінки молодших школярів ставляться найближчі перспективи у взаємодії/; 3/ планування спільних заходів з проблем морального виховання дітей, підвищення готовності батьків до взаємодії із школою; 4/ організація різних форм спільної роботи школи і сім'ї з метою створення умов для успішного засвоєння дітьми моральних знань, виховання мораль-

них почуттів, відносин і ставлення, формування навичок і звичок відповідної поведінки; 5/ контроль і облік спільної роботи /аналіз комплексної роботи з батьками щодо їх підготовки до взаємодії з педагогами, до морального виховання дітей у сім'ї, систематичне спостереження за динамікою формування моральних основ поведінки молодших школярів/; 6/ стимулювання узгоджених і взаємозумовлених дій педагогів і батьків /обговорення позитивного досвіду спільних дій батьків і педагогів, батьків і дітей у сім'ї, вмінь застосовувати одержані знання на практиці, висунення найбільш підготовлених батьків у групі "радників" і "експертів"/; 7/ корекція спільної діяльності /уточнення вибору напрямку роботи, засобів і методів її виконання відповідно до характеру взаємин між батьками і педагогами, стану сформованості моральних основ поведінки молодших школярів, готовності батьків до реалізації своїх виховних завдань і мети/.

3. Підвищити ефективність взаємодії школи і сім'ї у формуванні моральних основ поведінки молодших школярів можна за умови постійного виконання елементами системи "педагоги-батьки-діти" своїх функцій, удосконалення змісту, форм і методів диференційованої підготовки батьків до взаємодії з педагогами і дітьми та морального виховання молодших школярів, організації педагогічно доцільного за змістом і формою спілкування педагогів, батьків і дітей.

4. Аналіз і зіставлення експериментальних даних свідчать, що в результаті взаємодії школи і сім'ї в справі формування моральних основ поведінки молодших школярів в експериментальних класах значно збільшилася кількість дітей з високим і середнім рівнями сформованості моральних основ поведінки, а також батьків, які з довірою ставляться до педагогів, усвідомлюють свою відповідальність за виховання і розвиток дітей, розуміють важливість взаємо-

дії школи і сім'ї в моральному вихованні молодших школярів та беруть активну участь у цьому процесі, співпрацюючи з учителями і вихователями груп подовженого дня, створюючи умови для педагогічно доцільного спілкування з дітьми; змінилося на краще ставлення батьків до занять у системі педагогічної освіти, позитивного змісту набув характер участі в заняттях; у сім'ях поліпшилися взаємовідносини.

5. Результати дослідження свідчать, що запропонована організація взаємодії школи і сім'ї у формуванні моральних основ поведінки молодших школярів, яка передбачає активізацію взаємозв'язків педагогів і батьків, розширення їх змісту, урізноманітнення форм, формування в батьків мотивації до взаємодії з педагогами в моральному вихованні молодших школярів, надання їм певної суми знань і вмінь для виховання в дітей морального ставлення до навколишнього світу, організацію в сім'ї педагогічно доцільного спілкування і діяльності батьків та дітей, спрямовану на оволодіння ними потрібного обсягу моральних уявлень, формування відповідних почуттів, відносин і ставлення, навичок і звичок моральної поведінки сиріє її ефективності і може бути застосована в масовому досвіді загальноосвітніх шкіл.

Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів проблеми взаємодії школи і сім'ї в моральному вихованні молодших школярів. Заслужують на увагу дослідження питань педагогічної діагностики готовності педагогів до взаємодії з батьками, впливу сімейних моральних норм на взаємини батьків з педагогами, на розвиток моральності учнів тощо.

Основні положення дисертаційного дослідження висвітлено в публікаціях:

І. Освоєння молодшими школярами у сім'ї моральних основ пове-

дітки // Формування соціальної активності учнів у світлі основних напрямів реформи загальноосвітньої і проф. школи: Метод. рек. - К., 1985. - С.40-43 / рос. мова/.

2. Моральне виховання дітей у процесі спілкування // Початкова школа. - 1987. - № 7. - С.52-54.

3. Взаємодія педагогів і батьків у моральному вихованні молодших школярів // Взаємодія школи, сім'ї, базових підприємств у комуністичному вихованні учнівської молоді / Респ. наук.-практ. конф.: Тез. доп. у 2-х ч. - Чебоксари, 1989. - С. 70-73 /рос. мова/

4. Педагогічні задачі і завдання для батьків / За ред. В.Г.Постового. - К.: Рад. школа, 1989. - 189 с. - у співавторстві.

5. Готовність батьків до морального виховання молодших школярів у сім'ї // Проблеми вдосконалення методів навчання і виховання учнів і студентів / Відп. ред. С.У.Гончаренко/ Зб. наук. праць. - К., 1989. - С.122-127.

6. Підготовка батьків до морального виховання дітей // Початкова школа. - 1990. - № 3. - С.53-56.

7. Народний університет педагогічних знань для батьків. Навчально-тематичний план і програма / Відп. ред. В.Г.Постовий. - К.: Рад. школа, 1990. - С.25-26; 30-33; 46-48.

8. Формування основ гуманістичної моралі у дітей у сім'ї // Вчителі і батьки - вихователі / Відп. ред. В.Г.Постовий. - К., 1990. - С.54-63.

9. Підготовка батьків до морального виховання молодших школярів: Метод. рек. - Харків, 1991. - 55 с./ рос. мова/ - у співавторстві.

10. Удосконалення підготовки студентів до спілкування з батьками молодших школярів // Формування морально-професійної культури майбутнього вчителя / Наук.-практ. конф.: Тези доп. - Терно-

піль, 1991. - С.222-224.

II. Діагностика сформованості моральних основ поведінки молодших школярів // Практична психологія і розвій таланту: Метод. рек. - Суми: Мрія, 1992. - С.187-189.

С. А. М.

1. Динаміка розвитку морської фауни в Україні // Вісник Київського державного університету імені Шевченка. Серія Біологічна. - Київ, 1967. - С. 1-10.

2. Морська фауна України // Вісник Київського державного університету імені Шевченка. Серія Біологічна. - Київ, 1967. - С. 1-10.

3. Біологія морських безхребетних тварин України // Вісник Київського державного університету імені Шевченка. Серія Біологічна. - Київ, 1967. - С. 1-10.

4. Біологія морських безхребетних тварин України // Вісник Київського державного університету імені Шевченка. Серія Біологічна. - Київ, 1967. - С. 1-10.

5. Біологія морських безхребетних тварин України // Вісник Київського державного університету імені Шевченка. Серія Біологічна. - Київ, 1967. - С. 1-10.

6. Біологія морських безхребетних тварин України // Вісник Київського державного університету імені Шевченка. Серія Біологічна. - Київ, 1967. - С. 1-10.

7. Біологія морських безхребетних тварин України // Вісник Київського державного університету імені Шевченка. Серія Біологічна. - Київ, 1967. - С. 1-10.

8. Біологія морських безхребетних тварин України // Вісник Київського державного університету імені Шевченка. Серія Біологічна. - Київ, 1967. - С. 1-10.

9. Біологія морських безхребетних тварин України // Вісник Київського державного університету імені Шевченка. Серія Біологічна. - Київ, 1967. - С. 1-10.

10. Біологія морських безхребетних тварин України // Вісник Київського державного університету імені Шевченка. Серія Біологічна. - Київ, 1967. - С. 1-10.

465264

AB 27.185